

АСАБЛІВАСЦІ САЦЫЯЛЬНАЙ СТРАТЫФІКАЦЫІ НАСЕЛЬНІЦТВА НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ё ПАЧАТКУ ХХ СТ.

П.А. Трубчык, г. Мінск

Сацыяльная структура насельніцтва ў беларускіх губернях у пачатку ХХ ст. была абумоўлена як агульнарасійскімі сацыяльна-эканамічнымі і палітычнымі ўмовамі, так і іх мясцовай спецыфікай. У азначаны перыяд тэрыторыя сучаснай Беларусі прыкладна адпавядала 35 паветам пяці заходніх губерняў – Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Мінскай і Магілёўскай. Тут налічвалася 44 гарады (4 губернскія, 31 павятовы і 9 заштатных). Самай вялікай па плошчы і колькасці насельніцтва была Мінская губерня, але па шчыльнасці насельніцтва яна саступала іншым губерням. Найбольш густанаселенымі былі Гродзенская і Віленская губерні, а таксама Навагрудскі, Мінскі і Слуцкі паветы ў Мінскай губерні, Горацкі і Магілёўскі паветы – у Магілёўскай, Лепельскі і Віцебскі паветы – у Віцебскай губерні. Усяго тут пражывала 6500,2 тыс. чалавек, з якіх 655,2 тыс. (10,1 %) пражывалі ў гарадах і 5845,1 тыс. (89,9 %) у сельскай мясцовасці [1].

Пачатак ХХ ст. характарызаваўся захаваннем тэндэнцыі да хуткага росту колькасці насельніцтва на беларускіх землях. З 1897 па 1913 год, яно павялічылася на 1,4 раза, або на 38 %. Колькасны аналіз гарадскіх і сельскіх жыхароў сведчыць аб узмацненні інтэнсіўнасці ўрбанізацыйных працэсаў. Доля гарадскога насельніцтва за адзначаны перыяд узрасла – на 50,1, сельскага – на 36,6 %. Значна ўзрастае роля буйных гарадоў (звыш 40 тыс. чалавек), у якіх ужо пражывае большасць гарадскіх жыхароў (54,8 %). Так насельніцтва Віцебска з 1897 па 1913 год вырасла з 65,9 да 103,6 тыс. чалавек, або на 57,2 %. Мінск вырас за адпаведны перыяд з 90,9 да 116,7 тыс. чалавек (28,7 %). Да буйных гарадоў належалі таксама Гомель (100,5 тыс.), Гродна (61,8 тыс.), Брэст (57,3 тыс.), Магілёў (54,2 тыс.). Найбольшая ступень ўрбанізацыі была характэрна для заходняй і цэнтральнай частак беларускіх зямель. На ўсходзе з-за аддаленасці чыгуначных шляхоў гэтыя працэсы развіваліся больш марудна. У цэлым рост

гарадскога насельніцтва адбываўся за кошт міграцыі, якая значна пераўзыходзіла натуральны прырост. Пры гэтым, нягледзячы на высокія тэмпы ўрбанізацыі, удзельная вага гарадскога насельніцтва ў 1914 г. дасягнула толькі 11 % [2, с. 61, 94, 218–220].

На мяжы XIX – XX стст. у горадзе і вёсцы працягваўся працэс фарміравання класаў буржуазіі і пралетарыяту. У нацыянальным дачыненні склад пралетарыяту залежаў ад галін прамысловасці і іх месцазнаходжання. У сельскай мясцовасці пераважалі пралетарыі-беларусы, у буйных гарадах – яўрэі, рускія і палякі. Рабочыя, якія працавалі на чыгунцы, былі выключна хрысціянамі, яўрэі сюды не дапускаліся, як і на дзяржаўныя прадпрыемствы. Паводле перапісу 1897 г., беларусаў у гарадах і мястэчках пражывала толькі 14,5 %. Ад агульнай колькасці гарадскога насельніцтва больш за палову (53,5 %) складалі яўрэі, рускія – 17,7 %, палякі – 11,6 %. Такая нераўнамернасць размеркавання насельніцтва ў гарадах тлумачылася нацыянальнай палітыкай улады. Увядзенне “мяжы аселасці” і іншых абмежаванняў свабоды перасялення для яўрэйскага насельніцтва (законы ад 3 мая 1882 г. і 29 снежня 1887 г.) дазволіла сканцэнтраваць яўрэяў у гарадах і мястэчках амаль на 100 %. Спалучэнне абмежавальных законаў з адносна слабым эканамічным патэнцыялам беларускіх гарадоў стварыла ў іх велізарную перанаселенасць галоўным чынам яўрэйскай беднотай, што, з аднаго боку, пагаршала сацыяльна-эканамічныя ўмовы яе існавання, а з другога – вельмі звужыла прыліў у гарады сельскага беларускага насельніцтва. Гэтым тлумачыцца адносна нязначная ўдзельная вага беларусаў у гарадах і ў гарадскіх гандлёва-прамысловых занятках. У агульнай колькасці гандлёва-прамысловага насельніцтва беларусы складалі ў Гродзенскай губерні 8,5 %, у Віленскай – 12,2, у Віцебскай – 17,4, у Мінскай – 15,5, у Магілёўскай – 22,6 %, а яўрэі – 74,1, 60,3, 57,4, 73,5 і 68,7 % адпаведна. Усяго на пачатку XX ст. ва ўсіх галінах прамысловасці былі занятыя 460 тыс. наёмных рабочых [3, с. 33].

Буржуазія беларускіх губерняў фарміравалася ў асноўным з дваранства, купецтва, мяшчанства і некаторай часткі сялянства. Прадстаўнікі дваранства, як

правіла, былі землеўласнікамі і займаліся прадпрымальніцтвам. Мясцовая буржуазія таксама не была аднастайнай па нацыянальнай прыналежнасці. Значная яе частка была яўрэйскай, яна выйшла з асяроддзя мяшчан і купцоў. Згодна з перапісам 1897 г. буржуазія на 84,7 % складалася з яўрэяў і толькі на 1,7 % з беларусаў. Яўрэйская буржуазія валодала больш як 51 % фабрык і заводаў. Сярод буржуазіі былі таксама рускія, палякі і немцы. Беларускае буржуазіе знаходзілася яшчэ на стадыі фарміравання. У асноўным гэта былі ўладальнікі невялікіх прадпрыемстваў – цагляных, ганчарных заводаў, млыноў і інш. [4, с. 161].

Фарміраванне капіталістычнага грамадства было характэрным і ў сельскай мясцовасці. Па меры абезземельвання сялян у вёсцы вызвалалася вялікая колькасць працоўных рук. На пачатак XX ст. колькасць безземельных або малаземельных сялян дасягала 3 млн. чалавек, палова з якіх была працаздольнай. Большасць безземельных сялян ішла ў парабкі. Малаземельныя былі вымушаны таксама працаваць у якасці часовых падзёншчыкаў.

Заможная частка сялян у большасці складала сельскую буржуазію. У 1897 г. каля 20 тыс. сялянскіх двароў выкарыстоўвалі працу наёмных рабочых. Аднак такія гаспадаркі складалі толькі 8 % усіх сялянскіх двароў.

Буйная і сярэдняя сельская буржуазія выйшла з асяроддзя купцоў, мяшчан і багатых сялян. Большасць з іх набылі значныя зямельныя надзелы і стваралі прадпрыемствы па перапрацоўцы сельскагаспадарчай прадукцыі з наступнай яе рэалізацыяй на рынках. Усяго ў 1905 г. дваране ў Беларусі трымалі ў сваіх руках 41 % усёй зямлі. Яны складалі абсалютную большасць сярод тых уласнікаў, якія мелі 500 і больш дзесяцін, а таксама і сярод буйных памешчыкаў, якія мелі маёнтакі ад 100 да 500 дзесяцін зямлі [5, с. 406].

У цэлым, на пачатак XX ст. прыкладна 63 % сельскага насельніцтва складалі пралетарыят і паўпралетарыят (парабкі, бедната, безземельная і малаземельная шляхта, прамысловыя рабочыя), 28,5 % – сяляне-сераднякі, 8,3 % – сялянская буржуазія (частка малаземельнага дваранства, духавенства). Пры

гэтым, варта адзначыць сацыяльную неаднароднасць буржуазіі беларуска-літоўскіх губерняў, а таксама, яе рэлігійныя і нацыянальныя адрозненні. Яўрэйскае паходжанне большай часткі гарадской буржуазіі і падзел памешчыкаў на польскіх і рускіх не спрыялі класавай кансалідацыі не толькі буржуазіі, але і ўсяго насельніцтва губерняў [4, с. 162].

Фарміраванне беларускай нацыянальнай буржуазіі на гэтым этапе не закончылася. У сілу сваёй нешматлікасці і эканамічнай слабасці яна апынулася пад уздзеяннем польскага і расійскага капіталаў, якія супрацьстаялі адзін аднаму ў распаўсюджванні ўплыву на беларускія землі. Гэта асаблівасць перашкаджала хуткай нацыянальнай кансалідацыі беларускага этнаса, замаруджвала ўзрастанне нацыянальнай свядомасці карэннага насельніцтва.

Такім чынам, на працэсы трансфармацыі сацыяльнай структуры беларуска-літоўскіх губерняў на мяжы XIX – XX стст. аказвалі ўздзеянне геапалітычныя фактары (наяўнасць “мяжы аселасці” яўрэйскага насельніцтва, антыпольскае заканадаўства і інш.) і нацыянальныя асаблівасці сацыяльна-класавай структуры грамадства.

Літаратура і крыніцы

1. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. Т. II, IV, XI, XVII, XXIV. – СПб., 1904 – 1905.
2. Шыбека, З. Гарады Беларусі (60-я гады XIX – пачатак XX стагоддзяў). Мінск, 1997.
3. Біч, М.В. Нацыянальны склад прамысловага пралетарыяту Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. / М.В. Біч // Весці АН БССР. Сер. грамадскіх навук. – 1972. – № 4. – С. 32–39.
4. Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. : у 2 кн. – Кн. 1 / А.А. Каваленя [і інш.] ; рэдкал. : А.А. Каваленя [і інш.] ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – 584 с.

5. Нарысы гісторыі Беларусі. У 2-х ч. Ч. 1. М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мінск : Беларусь, 1994. – 527 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ